



Felsőoktatási rangsorok nemzetközi és hazai gyakorlata

(Hazai és nemzetközi gyakorlatok alapján összesítő benchmark tanulmány)

Összeállította: Eruditio-Hungária Kft.



Készült az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet megbízásából,
a „Minőségfejlesztés a felsőoktatásban” TÁMOP-4.1.4-08/1-2009-0002
azonosító számú projekt támogatásával.

Budapest, 2011



A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Tartalom

Bevezetés.....	3
A felsőoktatási rangsorok módszertani alapelvei; a berlini kritériumok	3
Módszertani alapelvek egy konkrét rangsorban – a CHE felsőoktatási rangsora	7
Ismertebb nemzetközi felsőoktatási rangsorok – módszertani és érvényességi kérdések.....	8
A felsőoktatási rangsorokban alkalmazott jellemző vizsgálati dimenziók és mutatószámok	12
A felsőoktatási rangsorok kommunikációja; a felsőoktatási rangsorok, mint média-termékek.....	28

Bevezetés

A felsőoktatási intézmények rangsorolásának kezdetei az Amerikai Egyesült Államokhoz kötődnek, ahol az 1870-es évek óta történnek kísérletek az intézményi teljesítmények, teljesítmény-mutatók különböző dimenziók mentén történő értékelésére, az egyes intézmények sorrendbe állítására. Az első rangsorok természetesen még csak korlátozott érvényességgel és ismertséggel bírtak, a rangsorok „igazi” kialakulása az 1980-as évek elejére tehető. Az első nagy hatású felsőoktatási rangsort a U. S. News című lap jelentette meg, majd egyre több médium csatlakozott be a rangsorkészítésbe, egyre több lap, szakmai műhely kezdte kidolgozni saját felsőoktatási rangsorának alapjait, jelentette meg rangsorokat tartalmazó kiadványát. A felsőoktatási rangsorkészítés természetesen nem állt meg az Egyesült Államok határainál. A rangsorok megjelentek Európában, Ausztráliában, Ázsiában is – változó módszertannal, változó érvényességi körrel, többé-kevésbé eltérő célcsoporttal ugyan, de a felsőoktatási rangsorok az 1990-es évekre lényegében világszerte ismertté váltak, és mind nagyobb szerepet kezdtek betölteni a felsőoktatási intézmények teljesítményének, versenyképességének megítélésében, és ehhez kapcsolódóan azok kommunikációs és marketing-tevékenységében is.

A felsőoktatási rangsorok módszertani alapelvei; a berlini kritériumok

A felsőoktatási rangsorok nem követnek egységes módszertant - ez természetes is, hiszen ahány szakmai műhely, megcélzott célcsoport, rangsorolásra kijelölt intézmény-csoport, annyi érdeklődési terület és annyi releváns mutató-kör. Az egyes rangsorokon belüli hangsúlykülönbségek nem jelentenek feltétlenül „minőség-különbséget” a rangsorok között - azokat csakis célhoz kötötten, tervezett és vállalt feladataik, „küldetésük” alapján kell és lehet értékelni.

Noha a felsőoktatási rangsorok – ahogy a felsőoktatás egésze – maguk is rendkívül sokszínűek, alkalmazott mutatószámaik összességében jól tipizálhatóak, öt-hat lényegi dimenzió mentén szerveződnek. A mutatószámok hasonlóságán túl a rangsorok módszertani jellegzetességei közé tartozik – egyben értékelésüket is megkönnyíti – hogy a rangsorkészítés nem nélkülöz minden szabályszerűséget, nincs híján „alapelveknek”, alapvetően elfogadottnak tekintett módszertani értékeknek. A felsőoktatási rangsorkészítés általánosan elfogadott módszertani alapvetését az úgynevezett „berlini alapelvek” foglalják össze Ezen alapelvek alatt azt az elfogadott javaslatot, ajánlást értjük, melynek

kidolgozói 2004 óta vettek részt a rangsorok kvázi minőségbiztosítási javaslatának létrehozásában. Az UNESCO *European Centre for Higher Education* (CEPES) nevű tagozata és a washingtoni *Institute for Higher Education Policy* szervezetek 2004-ben Bukarestben hívták életre az *International Ranking Expert Group* (IREG) nevet viselő szakértői csoportot, ami második ülésén, 2006 májusában fogadta el a *Berlin Principles on Ranking of Higher Education Institutions* című dokumentumot.

Bár a rangsorolás berlini alapelvei viszonylag ismertek, érdemes tanulmányunk felvezetéseként röviden kitérni ezek tartalmára, a dokumentumban megfogalmazott javaslatokra, hiszen ezekhez igazodnak a releváns európai és nemzetközi rangsorok, és nagyrészt ezen alapelvek átvételén és továbbgondolásán alapulnak a különféle nemzetközi fejlesztési projektek is.

A berlini alapelvek leszögezik, hogy a felsőoktatási rangsorok bár az egyes intézmények mérhető tulajdonságainak összevetését célozzák, mennyiségi kritériumokon nyugszanak, önmagukban nem alkalmasak az egyetemek és a főiskolák minőségi értékelésére. A rangsorok értelmezés nélkül csak listák – a rangsor-értelmezés, a szakmailag megalapozott konzekvenciák levonása teszi őket a felsőoktatási teljesítmény bemutatásának lehetséges eszközévé.

Az értelmezhetőséghez nélkülözhetetlen, hogy a rangsorkészítők egyértelműen definiálják a rangsor-célokat, az azokhoz rendelt célcsoportokat. Az eltérő célok, eltérő célcsoportok – mint azt már korábban is említettük – önmagukban nem hordoznak értéket; más módszertani elvárásokkal kell és lehet tekinteni egy döntően népszerűsítő megfontolásból közölt, önmagát piaci média-termékként pozicionáló tájékoztató kiadványra, mint egy döntés-előkészítést célzó, vagy tudományos igénnyel fellépő felsőoktatási rangsorra.

Bármilyen céllal készült kiadványról is van azonban szó, bizonyos módszertani alapoknak, elvárásoknak meg kell felelnie. Az egyes eltérő céllal készülő kiadványok sok esetben más és más intézménykörre vonatkozóan rangsorolnak – a célcsoportokon túl a vizsgált intézményi kör is alapvetően meghatározza a rangsorok természetét. A speciális, csak egy-egy tipikus intézményi körre koncentráló rangsorok esetében tiszta a kép, módszertani óvatosságra a szintetizáló, teljes intézmény-körre nemzeti vagy nemzetközi rangsorok esetében van szükség. A berlini alapelvek egyik fő meglátása, hogy az eltérő történeti meghatározottságú, eltérő háttérű, más profillal rendelkező intézmények nem képezhetik ugyanazon szempontok szerinti rangsorolás tárgyát, illetve nem rendezhetőek egyazon rangsorba.¹

A rangsor-módszertanokkal kapcsolatos alapelvárás azok nyilvános jellege – a berlini alapelvek egyértelműen kifejezik ennek fontosságát. A különféle rangsor-

¹ A képzési területhez/szakhoz kötöttség, illetve az egyes intézménykörök egymástól elkülönített rangsorolása fontos alapelve a német Centrum für Hochschulentwicklung nevű kutatóintézet rangsorainak is – ezekről a következőkben bővebben is szót ejtünk.

kiadványok leggyakrabban ennek az alapelvnek nem felelnek meg; az adatkörök, a felhasznált adatbázisok tisztázatlansága, az után-keresés, külső ellenőrzés lehetőségének hiánya a rangsorok értelmezhetőségét nehezíti, illetve szélsőséges esetben akár hitelességüket is megkérdőjelezi. A módszertan nyilvánosságra hozatala, a felhasznált adatbázisok körének meghatározása azért is fontos, mert az értelmezés, felhasználás során eltérően kell viszonyulni a különböző adatbázis-típusból építkező indikátorokhoz, ranglistákhoz. Más és más máshogy lehet mérni az állami statisztikai adatbázisok makro-mutatói, a célzott (nem makroszintű) intézményi adatgyűjtések adatai, vagy éppen a „puha”, felmérésen alapuló véleménymutatók felhasználásával.²

A felsőoktatási rangsorok alkalmazott indikátoraival kapcsolatos legfőbb elvárás, hogy azok minden vonatkozásban létjogosultak legyenek, szakmailag megalapozott döntés előzze meg kiválasztásukat. Irreleváns mutatószámokkal értelemszerűen nem lehet leírni a felsőoktatási szektor működését, ez abban az összefüggésben is igaz, hogy az alkalmazott mutatók a teljes rangsorolt kör szempontjából relevanciával kell, hogy bírjanak. A profil és intézménytípusok szerint szűkített rangsorok esetében viszonylag egyszerű kiküszöbölni az irreleváns, vagy részben irreleváns mutatók jelenlétét; a nagyobb óvatosságra a szélesebb intézményi körre vonatkoztatott, és legfőképpen a nemzetközi térben értelmezett rangsorok esetében van szükség.

A mutatók körének hozzávetőleges meghatározása, az ezzel kapcsolatos szakmai munka meg kell, hogy előzze a rendelkezésre álló mutatók körének feltárását – jelentik ki az alapelvekben. Ez az elsőre furcsának ható kitétel voltaképpen egy nagyon fontos dologra hívja fel a figyelmet: nem szabad, hogy az „amink van, azzal főzünk” szemlélet vezesse a rangsorkészítést, nem szabad, hogy a rangsor-indikátorok kialakítása során a legkönnyebben hozzáférhető, ám alkalmasint legkevésbé pontos, legfelületesebb, vagy csak részben releváns adatkörök kerüljenek a rangsorkészítők érdeklődésének középpontjába. Az indikátorok között komoly szerepet kell kapniuk a kimeneti mutatóknak – ez ugyanis az a dimenzió, ahol a legjobban megmutatkozik az intézmények teljesítménye. Ez természetesen a leginkább szak-, illetve szakterület-érzékeny mérési dimenzió, itt kell a leginkább figyelembe venni az egyes eltérő profilú képzések, eltérő profilú intézmények sajátosságait.

Az indikátorokkal kapcsolatos „berlini” elvárások nagy hangsúlyt helyeznek a megbízhatóság kérdéseire. A relevancián túl az is elsődleges szempont kell legyen egy rangsormutató alkalmazása során, hogy a forrásként szolgáló adatbázis maximálisan megbízható legyen; teljes körűen kiterjedjen a vizsgálati körre, minden rangsorolt intézmény esetében ugyanazt mérje, minden intézmény esetében rendelkezésre álljon adat, egyértelmű, és nem utolsó sorban pontosan meghatározható legyen az adatok jelentése. Ez különösen a különböző

² Az egyes indikátor-csoportok jellegével, értelmezhetőségének kérdéseivel a tanulmány későbbi részében ugyancsak részletesen foglalkozunk majd.

egyéb célokra készült (ágazati vagy központi statisztikai) adatbázisokból származó mutatók használata esetén merülhet fel nagy hangsúllyal.

A rangsorolás tárgyát képező egyetemek és főiskolák hitelesnek kell, hogy elfogadják a rangsorokat. A rangsorok hitelességének kérdése meghatározó felhasználhatóságuk szempontjából is – a rangsorkészítők szerint releváns adatkörök, a megbízható adatbázisok jól értelmezett és kezelt adatai csak az alapot teremtik meg a rangsorok elfogadottá válásának lehetőségéhez, az elfogadáshoz arra is szükség van, hogy a rangsorolt intézmények maguk is átlássák a rangsorkészítés menetét, ismerjék a rangsorkészítés alapelveit, és az alkalmazott mutatók esetében érezzék azok tényleges fontosságát, egyfajta általános legitimálási folyamat menjen végbe. A rangsor(ok)nak a szakmai közbeszéd integráns részévé kell válniuk.

A rangsorok el nem fogadásának egyik lehetséges következménye, hogy az intézmények saját hatáskörben bojkottálják a mutatók elkészítéséhez szükséges adatok előállítását vagy átadását. Az Egyesült Államok legnagyobb múltira visszatekintő rangsorát, a U.S. News rangsort a kétezres évek eleje óta egyre gyakrabban érték olyan bírálatok, hogy számítási módszertana a nagy, elit egyetemeknek kedvez. Az ilyen jellegű cikkek általában azzal érveltek, hogy előre borítékolható, hogy minden egyes évben a három nagy (Harvard, Princeton, Yale) elitegyetem éri el a dobogós helyezéseket. A dolog addig mérgesedett, hogy 2007-ben a rektorok egy csoportja megállapodott abban, hogy nem fognak válaszokat adni az egyetem reputációjára vonatkozó kérdésekre, melyek huszonöt százalékban járulnak hozzá a végső pontszámhoz. Hasonló kritikát fogalmaztak meg az egyetemek az SAT pontszámokkal³ kapcsolatban is, hiszen ez a hallgatói-állomány érdeklődési, beállítottsági profiljától is függ, ami intézményi típusonként szintén eltérő. A magyar gyakorlatban is látható, hogy külső kommunikációjukban alkalmanként az egyes rangsorokban alulmaradó vagy visszaeső intézmények megkérdőjelezzik az adott rangsorszempontok hitelességét vagy relevanciáját („Ez a mutató amúgy a mai felvételi rendszerben irreleváns...”; „... a valós számok viszont ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják...”).⁴ A bírálatok, kritikák mindazonáltal sok tekintetben a rangsorok fejlődésének motorját képezik, a módszertanok nyilvánossága pedig azok bírálhatóságának is biztosítója. A módszertan mellett a felhasznált adatbázisokat is nyilvánossá kell tenni, ez teszi ugyanis csak lehetővé az ellenőrizhetősége - nem nyilvános adatbázisokból származó adatok hitelessége és pontossága, szakszerű felhasználása nem, vagy nem minden körülmények között igazolható. Az auditálási, fejlesztési folyamatban elengedhetetlen a felsőoktatási intézmények részvétele.

³ Scholastic Assessment Test, lényegében az amerikai érettségi vizsga, ebben az esetben tehát a felsőoktatási hallgatók értékelése ezen eredményeik alapján, az intézményre vonatkoztatva.

⁴ Horváth Dániel – Kiss László: Rangsorok a közbeszédben. A felsőoktatási rangsorok megjelenése a hazai médiában és a felsőoktatási intézmények kommunikációjában. Felsőoktatási Műhely, 2009/4. 56.

Módszertani alapelvek egy konkrét rangsorban – a CHE felsőoktatási rangsora

A németországi Zentrum für Hochschulentwicklung (CHE) kutatóintézet 1998 óta évente elkészíti a felsőoktatási intézmények több-szemponitú rangsorát. A rangsor tudományterületek szerinti adatokat tartalmaz, ezzel az egyes területekre irányuló érdeklődés esetében az intézményválasztáshoz kíván segítséget nyújtani. A rangsor több mint harminc szakra terjed ki, a rangsorolásba bevont szakok száma folyamatosan növekszik, az egyes szakokat húsz-harminc indikátor mentén vizsgálják. A rangsorok alapjait az objektív adatok mellett oktatói, hallgatói és végzettekől származó vélemények képezik; így több vizsgálati dimenzió mentén lehet egy-egy intézmény adott szakterületen nyújtott teljesítményét megvizsgálni. Az adatok forrása részint a központi felsőoktatási adminisztrációs rendszer, részint a specifikusan ezen célból végzett intézményi felmérés-sorozat, de a Szövetségi Statisztikai Hivatal különjelentéseit is felhasználják. A rangsorolásba valamennyi Németországban működő államilag elismert felsőoktatási intézményt bevonják, kivételt csak a pedagógiai főiskolák, valamint a speciális képzést nyújtó Vezetői Kollégiumok képeznek. Az egyes intézménytípusokat (egyetem, főiskola, akadémia) nem összevont módon, hanem csak saját csoportjukon belül rangsorolják, az egyetemeket 30 szak, a főiskolákat 15 szak, az akadémiákat 3 szak vonatkozásában.

A CHE-rangsor kialakítása során a készítőök öt alapelvet követtek: 1. szakterületi vonatkozás, 2. multidimenzionalitás, 3. több-szemponitúság, 4. profil szerinti rangsorolási csoportok, 5. szakmai testület által auditált és ellenőrzött módszertan és adatok.

A rangsorokat szakonként/szakterületenként kell értelmezni. A felsőoktatási intézmények nem egyformák, így nem létezik „a legjobb” intézmény sem. Az összehasonlítás tárgyát legfeljebb az egyes intézmények azonos szakjai, szakterületei képezhetik. Egy teljes intézményre aggregált, összintézményi teljesítményt megjelenítő rangsor semmilyen relevanciával nem rendelkezik, összemosza az eltérő területeket – akár az egy intézményen belüli szakos, szakterületi teljesítménykülönbségeket is, amik alkalmasint tudatos profilválasztáson is nyugodhatnak.

Az eltérő jellegű vizsgálati dimenziók adatainak aggregálása még egy adott intézményen belül sem indokolt; a rangsornak ugyanakkor multidimenzionálisnak kell lennie, tehát a különböző vizsgálati dimenziók adatait egymás mellé állítva kell elemezni és értelmezni. Ez a többdimenziós szemlélet azért is fontos, mert a felsőoktatásba jelentkezők preferenciái is eltérőek. Csak ezzel a módszerrel válik lehetővé, hogy egy-egy felsőoktatási intézmény erősségei és gyengeségei megjelenjenek, a jelentkezők pedig preferenciáiknak megfelelően segítséget kaphassanak intézményválasztásukhoz.

A vizsgálati szempontok közé a különféle konkrét teljesítménymutatók mellett be kell vonni egyebeket is – ilyen például az oktatók vagy a hallgatók véleménye. Ez alapján egy önálló, felmérésen alapuló véleményrangsor jön létre, amely szembeállítva az adat alapú rangsorokkal, árnyalja a statisztikák alapján kibontakozó képet.

A rangsorolás eredményeként nem szabad pontosságot sugalló, ám nem megalapozott listákat létrehozni. A kis különbségek nem feltétlenül értelmezhetőek, nem jelentenek feltétlenül tényleges minőségkülönbséget. A CHE-rangsor ezért pontos rangsorhelyek helyett rangsor-csoportokat állapít meg, az egyetemeket az „élmezőnybe”, a „középmezőnybe”, valamint az „almezőnybe” sorolja be.

A CHE-rangsor kialakítását a kezdetektől fogva tanácsadói testület segíti. A testületet minden évben megújítják a vizsgálatba bevont szakterületeknek megfelelően, tagjait a szakterületek egyetemi oktatói, szakmai szervezetek, felsőoktatási intézményvezetők köréből hívják meg, a munkában külső meghívottként a Német Rektori Konferencia képviselője is részt vesz. A tanács feladata, hogy a szakterület-specifikus elemek meghatározásával segítse a rangsor kialakítását, a szak-specifikus adatbázisokra felhívja a rangsorkészítők figyelmét, részt vesz az eredmények ellenőrzésében, a publikálás előtti fázisban megvizsgálja az adatokat.

Ismertebb nemzetközi felsőoktatási rangsorok – módszertani és érvényességi kérdések

A felsőoktatási rangsorok közül a legnagyobb érdeklődés, és ezzel párhuzamosan a legtöbb kétely a nemzetközi felsőoktatási szintérre vonatkoztatott, több ország, több kontinens egyetemeit egyazon módszer szerint egy listában rangsoroló projekteket övezi. A nemzetközi érvényességre igényt tartó felsőoktatási rangsorok egyik legfőbb problémája – mint ahogy azt többen is kifejtik –, hogy a felsőoktatás globális integrációja mögött nem áll egységes mércerendszer, nincsenek egységesen kialakított és mindenki által elfogadott mérési kritériumok.⁵

Mint egy, a témával kapcsolatos cikkében Török Ádám, a felsőoktatási rangsorok egyik elismert magyarországi szakértője megjegyzi, a nemzetközi futball-rangsorok bizonyos tekintetben lényegesen méltányosabbak a nem-centrum országok csapataival, mint a legnagyobb médiaírnévnek örvendő felsőoktatási

⁵ Kozma Tamás: Felsőoktatási rangsorok. *Educatio*, 2006/4. 843–845.; Török Ádám: A mezőny és tükörképei. *Megjegyzések a magyar felsőoktatási rangsorok hasznáról és korlátairól. Közgazdasági Szemle*, 2008. Október. 876.

rangsorok ugyanezen országok egyetemeivel szemben. „A felsőoktatási rangsorokba a nagy, fejlett országokból korlátlan számú intézmény is bekerülhet, míg a kisebb, gyengébb országok intézményei kiszorulnak még a lista középmezőnyéből is. A jobb európai egyetemek nemzetközi ranglista-pozícióit tehát lerontja, hogy az amerikai középmezőny felsőoktatási intézményei is általában eléjük kerülnek.”⁶

A legismertebb nemzetközi rangsorok közé tartozik a Sanghai Jiao Tong University által készített Academic Ranking of World Universities. Évente megjelenő nemzetközi, multidiszciplináris rangsor. A felsőoktatási intézmény tudományos teljesítményét tükröző szempontok alapján 500 helyen rangsoroló lista. A rangsor elkészítéséhez évente közel 1200 felsőoktatási intézményt vizsgálnak világszerte. A rangsorolt szervezetek kiválasztása elsősorban Nobel- és Fields-díjas oktatókat, illetve az ún. Highly Cited, illetve a Nature-ben vagy Science-ben publikáló kutatókat alkalmazó egyetemek közül történik. A Social Science Citation Index (SSCI) és a Science Citation Index-Expanded (SCIE) adatbázisokban meghatározóan szereplő dokumentumokat publikáló egyetemeket is bevették az intézményi körbe. Az elmúlt években a rangsor nemzetközi elfogadottsága növekedett, bár egyes szakértők kritikaként fogalmazták meg, hogy módszertanának köszönhetően a természettudományokat részesíti előnyben a bölcsészettudományokkal, illetve a társadalomtudományokkal szemben.⁷ Török Ádám már idézett cikkében az amerikai egyetemek túlsúlyát emeli ki a „sanghai-rangsor” élmezőnyében; a fő probléma szerinte az: hogy a rangsor az oktatógárda tudományos minőségi kritériumait és a volt hallgatók tudományos teljesítményét (Nobel- és Fields-díjas egykori hallgatók, Nobel- és Fields-díjas aktív tanárok) tekinti az oktatás minőségi tényezőjének (a két dimenzió eltérő jellegéről a rangsormutatók tipizálásakor bővebben is szót ejtünk). Mint rámutat: „az amerikai egyetemek Jiao Tong lista szerinti élmezőnybeli fölénye részben azzal a ténnyel is magyarázható, hogy a nyolcvanas évek eleje óta különösen magas az amerikai Nobel-díjasok aránya”.⁸

Ugyancsak nagy ismertségnek örvend a Financial Times által készített, a különböző gazdasági képzéseket rangsoroló lista. Évente 5 képzési típus rangsorát jelentetik meg: az MBA, EMBA, az executive education programok, a mesterszintű menedzsment programokhoz kapcsolódó, illetve az európai üzleti iskolák rangsorát. A rangsor több dimenzió mentén vizsgálja az intézményeket – nemzetközi orientáció, hallgatók számára nyújtott szolgáltatások, kurzus-jellemzők, gender-szempontok – fő problémája azonban, hogy csak egy speciális terület, a gazdasági képzés intézményeivel foglalkozik. Ez a gazdasági képzések irányába történő hangsúlyeltolódás általában is jellemző a rangsorokra (vegyük

⁶ Török Ádám – Kovács Bernadett: A nemzetközi felsőoktatási verseny mérési problémáiról. In „Magyar felsőoktatás 2010” Konferencia dokumentumok. NFKK Füzetek 6. Budapest, 2011. Budapesti Corvinus Egyetem. 15-16.

⁷ Kozma Tamás i. m. 844.

⁸ Török Ádám – Kovács Bernadett i. m. 13-14.

csak francia gyakorlatot, a L'Étudiant vagy a Le Point üzleti iskolákat számba vevő rangsorait), ami vélhetően nagyrészt ezen képzések kifejezett versenyszerűségéből, tömeges jellegéből, gyakorlat-orientáltságából – tehát effektíve „könnyű rangsorolhatóságából” – fakad.⁹

A Leideni Egyetem Centre for Science and Technology Studies (CWTS) részlegé egy olyan új rangsor kidolgozását végezte el, amely ún. bibliometrikus mutatók alapján értékeli az intézményeket. 2008-ban megközelítőleg 500 felsőoktatási intézményt vizsgáltak világszerte, amelyek közül kiválasztották a TOP 100-as, illetve a TOP 200-as listájuk intézményeit. A kidolgozott mutatószámokkal az intézmény által végzett kutatási tevékenység kiterjedtségét, azok hatását, hasznosságát, eredményességét kívánják értékelni. A rangsor értékelésénél, az elért helyezések értelmezésénél a bibliometrikus (publikációs, citációs) mutatók érvényességének és megbízhatóságának korlátait, a publikációs és citációs sajátosságok országonkénti és tudományterületek szerint is eltérő jellegét mindenképpen figyelembe kell venni.¹⁰

Részben a jelenlegi ismert nemzetközi rangsorok hiányosságait is kiküszöbölendő kezdődött meg 2006-ban egy „Európai Rangsor” kialakításának munkálata.¹¹ A javaslatban az amerikai egyetemi rangsorbeli fölényére történő reakcióként az európai egyetemeken folyó kutatások világviszonylatban mérhető versenyképességének és felzárkóztatásának igénye is tetten érhető, a cél az volt, hogy megalkotásra kerülhessen egy egységes szempontrendszert, széles körben elfogadott, szakmailag megalapozott módszertant alkalmazó európai ranking. Igazán előremutató lépések a rankingek témakörében 2008 második felében, az Európai Tanács francia elnöksége elején kezdődtek. A 2008. november 13-14. között Párizsban rendezett *"International comparison of education systems: a European model?"* című konferencia nagymértékben hozzájárult az európai „kiválóságok” több dimenzió szerinti értékeléséről folytatott diskurzushoz, kifejezve annak szükségességét, hogy a vonatkozó feladatokat csakis nemzetközi kontextusban dolgozó, független szervezetek konzorciuma tudja elvégezni. A pályázat megvalósítását a CHERPA néven alakult konzorcium nyerte el, melynek vezetője a német CHE kutatóintézet, valamint a Twentei Egyetem Felsőoktatáspolitikai Kutatóközpontja (CHEPS).¹²

A tervezett rangsor multidimenzionális jellegű – összhangban a berlini elvekkel, valamint a konzorcium-vezető CHE saját rangsorolási alapelveivel –, és ezen alapelvekből kiindulva értelemszerűen képzési területekre vonatkoztatott elemeket is tartalmaz. Alapelvei között szerepel az adatforrások kombinatív felhasználása, ágazati és államigazgatási adatbázisok, intézményi adatok, egyéb források felhasználása; a történeti, kulturális, nyelvi szempontok figyelembe

⁹ Török Ádám: A mezőny és tükörképei. i. m. 875.

¹⁰ Bővebben az Oktatói minőség mutatói c. fejezetben.

¹¹ Az Európai Bizottság 2006-ban adta ki a *"Delivering on the modernisation agenda for universities: education, research and innovation"* című kommunikét, ami 2007-ben Európai Tanács határozat formájában is megjelent.

¹² <http://globalhighered.wordpress.com/2009/06/14/cherpa-network-based-in-europe-wins-tender-to-develop-alternative-global-ranking-of-universities/>

vétele az egyes államok vonatkozásában; a minőségbiztosítási elemek beépítése, a folyamatos fejlesztés iránti elköteleződés; valamint a célok és a célcsoportok egyértelmű megfogalmazása.

A rangsor készítői arra törekedtek, hogy az eddigi uralkodó tendenciáktól eltérően az Európai Rangsor ne elsősorban a műszaki-reál területeken megmutatkozó teljesítmények szempontjából vizsgálódjon. A rangsorolás szempontjai közé nagy hangsúllyal emelnek be olyan szempontokat, amelyek a bölcsészet- és társadalomtudomány intézményei számára is relevánsak (a tanítás minősége, a közösségi élet jellemzői, stb.). A cél ezzel az, hogy a rangsor érvényessége ne korlátozódjon néhány képzési területre, hanem lehetőség szerint a teljes képzési spektrumot lefedje.

A felsőoktatási rangsorokban alkalmazott jellemző vizsgálati dimenziók és mutatószámok

A következőkben bemutatjuk a kutatómunka során megvizsgált felsőoktatási rangsorok alkalmazott mutatószámait, és a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott elvek mentén kísérletet teszünk ezek tipizálására. A tipizálás leíró jellegű, a strukturálást segítő szándékú, normatív elemet nem tartalmaz, ilyen szándékkal nem lép fel. A munka során arra törekedtünk, hogy a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően soroljuk be az egyes mutatókat, az egyes konkrét rangsor-mutatók ugyanakkor alkalmasint több „rangsor-dimenzióban” is értelmezhetőek. Ezeket a lehetséges átfedéseket természetesen igyekszünk minden esetben jelezni, értelmezési problémát mindazonáltal reményeink szerint nem okoznak majd.

Bemeneti mutatók

A felsőoktatási intézmények bemeneti mutatói alatt elsősorban a jelentkezők mennyiségi jellemzőit, az intézmény szelekciós képességét, a beérkező hallgatók minőségét, korábbi teljesítményét mérő indikátorokat értjük. A bemeneti mutatók rangsorokban történő alkalmazása viszonylag széles körben elterjedt, a kutatásunkban megvizsgált rangsorok többsége többé-kevésbé fontos elemnek tekinti őket. A bemeneti mutatók vizsgálata során arra a kérdésre kapunk választ, hogy milyen az adott intézmény hallgató-vonzó képessége – ez lényegében egyfajta versenyképességi mutatóként is felfogható –, milyen előképzettséggel rendelkező, milyen teljesítményt nyújtott jelentkezők érkeznek az intézményekbe – ez ha nem is közvetlen módon, de hatással lehet a hallgatók későbbi, felsőoktatási évek alatti teljesítményére, illetve egyfajta presztízsmutatóként is felfogható –, és nem utolsósorban arra, hogy milyen az intézménybe bekerült hallgatók felvételi eljárás során nyújtott teljesítménye, mennyire tud szelektálni köztük az intézmény, milyen mértékben tudja kiválasztani közülük a leginkább megfelelő pályázókat. Mint az alábbi táblázat is mutatja, a leggyakoribb bemeneti mutatók az utóbbi kérdéskörrel foglalkoznak. A rangsor-dimenzió legjobb, leghatékonyabb mutatóinak ezek bizonyulnak. A jelentkezői teljesítmény, a szelekciós képesség mérése a volumen-mutatókkal ellentétben nem hozza feltétlenül hátrányos helyzetbe az alkalmasint tudatosan kis létszámmal működő, esetleg ezzel összefüggésben speciális képzést nyújtó, és ezen jellegükből fakadóan egyébként akár komoly szakmai presztízzsel is rendelkező egyetemeket, főiskolákat, így objektívebb képet adhat egy intézmény teljesítményéről a tisztán mennyiségi adatokat feldolgozó mutatóknál.

1. Táblázat Bemeneti mutatók a felsőoktatási rangsorokban

Mutató neve/tartalma	Mutatót alkalmazó vizsgált rangsor
Belépő hallgatók minősége	Sunday Times University Guide
Felvételi arány	Ordo Ludus College Ranking; U. S. News & World Report; Le Nouvel Observateur; Felvi
Felvételi pontok átlaga	Complete University Guide; The Guardian University Guide; The Times Good University Guide; Felvi
Felvettek érettségi teljesítménye	L'Étudiant; Ordo Ludus College Ranking; The Center for Measuring University Performance
Jelentkezők száma	Felvi
Középiskolai ösztöndíjat kapottak száma	Ordo Ludus College Ranking
Középiskolai tanulmányi verseny-helyezettek a felvettek között	Felvi
Legjobb középiskolákból érkezett hallgatók aránya	U. S. News & World Report; Felvi
Matematikai érettségit tevők aránya	Le Point - üzleti iskolák rangsora
Nyelvvizsgával rendelkező felvettek aránya	Felvi

Oktatási (hallgatói és tanulmányi) mutatók

Oktatási mutatók alatt a nemzetközi gyakorlatban több, az oktatási teljesítménnyel, kapacitással kapcsolatos mutatót értenek. Ide sorolhatók a képzési előírásokkal kapcsolatos egyes rangsorolható jellemzők (képzési idő hossza, számszerűsíthető egyéb képzési követelmények), a képzés minőségi mutatói (lemorzsolódási arány, egyes vizsgákat abszolválók száma, stb.), egyes mennyiségi mutatók (hallgató/oktató arány, egyes kurzusokkal kapcsolatos mennyiségi jellemzők), valamint az oktatási kiadásokra fordított összegekkel foglalkozó mutatók is.

Az oktatási (hallgatói és tanulmányi) mutatók természetesen szoros kapcsolatban állnak egyéb lehetséges rangsorolási dimenziókkal, így a munkaerő-piaci, a nemzetközi orientációs, a kutatás-fejlesztési vagy a kimeneti mutatókkal, egyértelmű lehatárolás igazából nem is lehetséges; a dimenziót a többi vizsgálati dimenzióval egységben érdemes kezelni, ez természetesen magából a felsőoktatás bonyolult és multidimenzionális feladatrendszeréből, célrendszeréből is fakad.

A legáltalánosabban elterjedt indikátorok közé tartozik a hallgató/oktató arányt mérő mutató, az egy hallgatóra jutó intézményi költségvetési összeg, valamint általában az oktatással kapcsolatos felszereltségre fordított összeg.

2. Táblázat Oktatási minőséget mérő mutatók a felsőoktatási rangsorokban

Mutató neve/tartalma	Mutatót alkalmazó vizsgált rangsor
A diplomához szükséges kötelező gyakorlat hossza	L'Étudiant
A végzettséghez szükséges idegen nyelvek száma	Financial Times
Adott vizsgák eredményének átlaga	CHE Ranking
Adott vizsgákat abszolválók aránya	CHE Ranking
Alapképzésben részt vevő hallgató/oktató arány	THE-QS World University Ranking
Beiratkozott hallgatók száma	Financial Times
Diploma megszerzéséhez szükséges tanulmányi idő	Európai Rangsor; Financial Times; L'Étudiant
Egy hallgatóra jutó intézményi költség (intézményi költségvetés/hallgató)	Le Nouvel Observateur; Ordo Ludus College Ranking; U. S. News & World Report
Egy oktatóra jutó bevétel	THE-QS World University Ranking
Előírt képzési időn belül diplomát szerzettek aránya	Európai Rangsor
Felszereltségre fordított összeg	Complete University Guide; The Times Good University Guide
Hallgató/kar arány	U. S. News & World Report
Hallgató/oktató arány	Complete University Guide; Európai Rangsor; Le Nouvel Observateur; Le Point - üzleti iskolák rangsora; Sunday Times University Guide; The Guardian University Guide,

	The Times Good University Guide
hallgatók /minősített oktatók aránya	Felvi
Interdiszciplináris képzési programok aránya	Európai Rangsor
Képzési szolgáltatásokra fordított összeg	Complete University Guide
Kis létszámú előadások aránya	U. S. News & World Report
Könyvtári és informatikai szolgáltatásokra költött összeg	The Times Good University Guide
Lemorzsolódási arány	Sunday Times University Guide
Nagy létszámú előadások aránya	U. S. News & World Report
Oktatási kiadások összege	Európai Rangsor
Nobel- és Fields-díjas egykori diákok száma	Academic Ranking of World Universities

Oktatói minőség mutatói

Erős a kapcsolat az általános oktatási-tanulmányi mutatók és az oktatói minőség kérdését körüljáró dimenzió egyes rangsormutatói között is. Egyes rangsorok (például Magyarországon a Felvi-rangsor) néhány, tanulmányunkban az oktatási minőség mutatói közé sorolt indikátort (például a hallgató/oktató arányt) az oktatói minőség mutatói között értelmeznek, ami nem jelent ellentmondást, hiszen értelemszerű, hogy az oktatókkal kapcsolatos egyes mennyiségi jellegű mérőszámok az oktatás minőségeként is felfoghatók, és az oktatás minőségét jelző egyes mérőszámok oktatói mutatóként is értelmezhetők. (Ilyen részleges átfedésekre, mint ahogy azt a fejezet bevezetőjében is jeleztük, a későbbiekben is lesz példa, ez is mutatja a felsőoktatási rangsorkészítés multidimenzionalitását, az egymással sok esetben összefüggő, az egyes jellemzőket alkalmasint csak más nézőpontból megvilágító mérési rendszerek fontosságát.)

Az oktatói teljesítmény legáltalánosabban elfogadott - és egyben legtöbb kritikával is illetett - két mérőszáma az oktatók publikációs teljesítményével és idézettségével foglalkozik. A publikációs tevékenység mérésére alkalmas nemzetközi adatbázisok ugyan kétségkívül rendelkezésre állnak, ez a két mutató

azonban többek között az, ami - ahogy azt már az előzőekben, a nemzetközi rangsorok bírálatai kapcsán is kifejtettük -, gyakran eleve hátrányos helyzetből indítja a nem-centrumországok egyetemeit a rangsorokban. Török Ádám már többször említett cikkében felhívja a figyelmet a mutató(k) mögött meghúzódó torzító tényezőkre - a magas impaktfaktorú folyóiratok tudományterületenként eltérő számára, az egyes területek eltérő publikációs lehetőségeire és idézési szokásaira, valamint egy érdekes és fontos jelenségre, az egyes kutatói csoportokon belül, vagy kutatói csoportok között fennálló „idézési körök” létezésére, tehát arra, hogy „a kooperatív kutatóhálózatok tagjai kölcsönös előnyök érdekében rendszeresen hivatkoznak egymásra”.¹³ Az idézettség kapcsán fellépő nyelvi egyenlőtlenségek - az amerikai és az angolszász szerzők előnye - ugyancsak torzító hatást jelenthet.¹⁴

Valamivel elfogadottabb az oktatáshoz „általánosan elvárt” tudományos fokozat, cím meglétével rendelkező oktatók számának és arányának vizsgálata - mint látjuk, ez a mutató meglehetősen több variációban létezik: mérhető a doktori cím birtokában lévő oktatók jelenléte, az akadémiai tagsággal rendelkező oktatóké, a valamilyen speciális fokozattal vagy címmel rendelkezőké.

3. Táblázat Oktatói minőséget mérő mutatók a felsőoktatási rangsorokban

Mutató neve/tartalma	Mutatót alkalmazó vizsgált rangsor
A megszerzhető legmagasabb tudományos fokozat birtokában lévő oktatók száma	U. S. News & World Report
akadémiai doktorok aránya az összes oktatón belül	Felvi
Citációk száma	Academic Ranking of World Universities; Európai Rangsor; CHE Ranking; Leideni Egyetem rangsora; THE-QS World University Ranking
Doktorok aránya az oktatók között	Financial Times; Felvi
Kiemelkedően idézett oktatók száma	U. S. News & World Report; Academic Ranking of World Universities
Külföldi egyetemen doktori fokozatot szerzett tanárok száma	L'Étudiant
Nemzeti Akadémia tagjainak száma	Ordo Ludus College Ranking; The Center for Measuring University Performance
Nobel- és Fields-díjas tanárok száma (az odaítéléskor az	Academic Ranking of World Universities

¹³ Török Ádám – Kovács Bernadett i. m. 14.

¹⁴ Kozma Tamás i. m. 844.

intézményben tanító tanárok)	
Nők aránya az oktatók között	Financial Times
Oktatók által publikált és legalább egyszer újraszerkesztett könyvek száma	L'Étudiant
Oktatók publikációs teljesítménye	Le Point - üzleti iskolák rangsora; CHE Ranking; L'Étudiant; Európai Rangsor; Leideni Egyetem rangsora; THE-QS World University Ranking
Posztdoktori kinevezettek száma	Európai Rangsor; The Center for Measuring University Performance
Promóciók (szakdolgozói, doktoranduszi munka, stb.) száma tanáronként	CHE Ranking
Vendégtanárok száma	Le Point - üzleti iskolák rangsora

Kutatási - fejlesztési teljesítmény mutatói

Az egyik legdinamikusabban fejlődő, legtöbb lehetőséget rejtő rangsorolási területet a kutatás-fejlesztési teljesítmény mérési dimenziója jelenti. Noha az Európai Rangsor készítői is szembesültek azzal a problémával, hogy a kutatás-fejlesztési terület egyelőre a rendelkezésre álló nemzeti és nemzetközi adatbázisok hiányosságai miatt nehezen mérhető, nehezen hozzáférhető, komoly erőfeszítéseket tesznek a K+F-indikátorok kialakítására, a K+F-tevékenység mérhetővé tételének megalapozására. A mérési dimenziót több irányból is meg lehet közelíteni. Az angolszász rangsorok döntően a finansziális oldalt vizsgálják – kutatásokra fordított összeg, költségvetési rész, kutatási bevétel, stb.) A német modell elsősorban az ipar/felsőoktatás együttműködés kutatás-fejlesztési eredményeire teszi a hangsúlyt – vizsgálják a külső finanszírozású projektek részarányát, a szabadalmak számát, az intézmények technológia-transzfer tevékenységét, annak különböző aspektusait.¹⁵ A kutatási teljesítményhez sorolja a nemzetközi irodalom a doktori képzés egyes mennyiségi és minőségi mutatóit is – itt természetesen ismét érezhető némi átfedés a hallgatói mutatókkal.¹⁶

4. Táblázat Kutatás-fejlesztési mutatók a felsőoktatási rangsorokban

Mutató neve/tartalma	Mutatót alkalmazó vizsgált rangsor
10 kutatóra jutó szabadalmak száma	CHE Ranking
10 tanárra jutó szabadalmak száma	CHE Ranking
A kar által kapott díjak és elismerések száma	Ordo Ludus College Ranking; The Center for Measuring University Performance
Állami kutatásból származó bevétel aránya az összes kutatási bevételen belül	THE-QS World University Ranking
AZ intézmény éves költségvetése	Le Nouvel Observateur; Ordo Ludus College Ranking; The Center for Measuring University Performance
Egy hallgatóra jutó intézményi költség (intézményi	Le Nouvel Observateur; Ordo Ludus College Ranking; U. S. News & World Report

¹⁵ Ez a német szabadalmi törvény rendkívül pontos regisztrálási előírásai eredményeként a szabadalmaztatási és technológiatranszfer-tevékenység rendkívül pontos mérését, rangsor-dimenzióként történő használatát teszi lehetővé a német nemzeti (CHE) rangsorban.

¹⁶ A magyarországi Felvi-rangsor például hallgatói mutatóként értelmezte a PhD-képzésben részt vevők, és doktori címet szerzettek mennyiségi mutatóit; mérési és egyéb módszertani problémák miatt a mutató jövőbeli használata az átdolgozás alatt álló Felvi-rangsorban kétséges.

költségvetés/hallgató)	
Egy kutatóra jutó kutatási összeg	CHE Ranking
Egy tanárra jutó kutatási összeg	CHE Ranking
Folyó kutatások száma	The Center for Measuring University Performance
Intézmény dolgozóinak átlagbére	U. S. News & World Report
Ipar-egyetem együttműködésből származó publikációk	Európai Rangsor
Ipari ágazatból származó kutatási bevétel	THE-QS World University Ranking
Kutatásból származó bevétel	THE-QS World University Ranking; Európai Rangsor
Kutatási kiadások egy hallgatóra jutó összege	The Guardian University Guide
Kutatási teljesítmény/minőség	Complete University Guide; Sunday Times University Guide; The Times Good University Guide
Kutatási tevékenységre fordított összeg	Carnegie Foundation; Európai Rangsor
Kutatói állomány összetétele	Carnegie Foundation
Külső finanszírozás aránya	Európai Rangsor; CHE Ranking
Külső finanszírozású projektek	Európai Rangsor
Megszerzett doktori címek száma	Carnegie Foundation; Európai Rangsor; The Center for Measuring University Performance; THE-QS World University Ranking; Felvi
PhD-hallgató/oktató arány	THE-QS World University Ranking
PhD-hallgatók száma	Felvi
Spin-off egységek száma	Európai Rangsor
Szabadalmak száma (összesítve)	Európai Rangsor
Technológia-transzfer iroda teljesítménye	Európai Rangsor
Továbbképzési programok száma	Európai Rangsor

Munkaerő-piaci és egyéb network-mutatók

Részben összefügg a K+F-mutatókkal, valamint az oktatási minőség mutatóival is, a munkaerő-piaci és egyéb kapcsolatokat vizsgáló rangsor-dimenzió. A felsőoktatás munkaerő-piaci orientációját természetesen nem csak a kutatás-fejlesztés teréről lehet vizsgálni, hanem általánosabban, a gyakorlat-orientáltság, a szakmai képzés, a szakmai kapcsolatok, illetve végső soron a hallgatók majdani munkaerő-piaci integrációjának elősegítése szempontjából is – erre szolgál a gyakornoki programok volumenét vizsgáló mutatói kör, vagy a vállalatok (vagy vállalati szakemberek) képzésben való részvételét mérő indikátor.

Sajátos mutatókör a végzetekkel való kapcsolattartás jellegével foglalkozó alumni- és pályakövetési rangsor-indikátorok csoportja. A végzetekkel való kapcsolattartás egyre fontosabb feladatként jelenik meg az intézmények életében. Az alumni-mozgalom a tiszta kapcsolati tőkéen túl sok esetben konkrét üzleti együttműködésekhez, támogatásokhoz, a képzési programok szervezésének megkönnyítéséhez (pl. mentor-rendszer) is hozzásegítheti az intézményeket, a pályakövetési vizsgálatok (a végzetek munkaerő-piaci integrációjának vizsgálatai) pedig nélkülözhetetlen visszajelzést jelentenek az intézmények számára teljesítményükről (lásd még Kimeneti mutatók). Kapcsolati mutatóként értelmezhető a felsőoktatási intézmények közös programjainak néhány mennyiségi jellemzője is.

5. Táblázat Munkaerő-piaci és általános network-mutatók a felsőoktatási rangsorokban

Mutató neve/tartalma	Mutatót alkalmazó vizsgált rangsor
Alumni hálózat kiterjedtsége	Le Nouvel Observateur
Gyakornoki programban részt vevők aránya	Le Point - üzleti iskolák rangsora; L'Étudiant
Intézmények által fizetett szakképzési járulék	L'Étudiant
Kettős képzésben részt vevők száma	Le Point - üzleti iskolák rangsora
Más egyetemmel közös képzésben mesterfokozatot szerettek száma	L'Étudiant
Pályakövetési (beilleszkedési) vizsgálat részletessége, minősége	L'Étudiant
Vállalati gyakorlatot szerettek aránya	Financial Times
Vállalatok részvétele a képzésben	L'Étudiant; Ordo Ludus College Ranking

Szakmai tapasztalattal rendelkező oktatók	Európai Rangsor
Volt diákok nyilvántartása	L'Étudiant
A végzetek által alapított vállalatok (cégek) száma	L'Étudiant

Nemzetközi orientációs és nemzetközi kapcsolatok mutatói

A kapcsolati mutatók sajátos csoportját adják: a nemzetközi kapcsolatokat, az intézmények nemzetközi orientációját mérő indikátorok. A leginkább elterjedt mutatók a külföldi hallgatók, cserediákok, illetve a külföldi ösztöndíjat elnyert saját diákok számát adják meg.

6. Táblázat Nemzetközi orientációs és networ-mutatók a felsőoktatási rangsorokban

Mutató neve/tartalma	Mutatót alkalmazó vizsgált rangsor
Kötelező külföldi tanulmányi idő	L'Étudiant
Külföldi cserekapcsolatok száma	Le Nouvel Observateur; Financial Times; Le Point - üzleti iskolák rangsora
Külföldi egyetemmel közös képzésben mesterfokozatot szerettek száma	Le Point - üzleti iskolák rangsora; L'Étudiant
Külföldi oktatók aránya	Financial Times; Le Nouvel Observateur; THE-QS World University Ranking
Külföldi ösztöndíjat elnyerők száma	MOHA Network-egyetemi rangsor
Külföldi partnerek (tanár- vagy diákcsere) száma	L'Étudiant
Külföldi szakmai gyakorlatok száma	Le Point - üzleti iskolák rangsora, MOHA Network-egyetemi rangsor
Külföldi vezetők aránya	Financial Times
Külföldi hallgatók aránya	Financial Times; THE-QS World University Ranking
Nemzetközi akkreditációk száma	Le Nouvel Observateur
Nemzetközi kapcsolatok erőssége	CHE Ranking

Intézményi szolgáltatások mutatói

A nemzetközi gyakorlatban a felsőoktatási intézményeket a nyújtott szolgáltatásaik révén is rangsorolják. Az intézményi szolgáltatások „objektívált” rangsorai bár nem számítanak széles körben elterjedtnek, a vélemény-adatokkal együtt történő felhasználásuk az egyetemek, főiskolák nem oktatási jellegű szolgáltatásainak komplex mérését, komplex értékelését teszi lehetővé. A

mutatói kör legfőbb problémája mindenhol az adatok, adatkörök részlegessége, az alkalmazott mutatók esetében gyakran felmerül az esetlegesség vádja. Mint az alábbi táblázatból is látható, a szolgáltatási mutatók legfőbb alkalmazója az amerikai Ordo Ludus College Ranking – ez a rangsor az Egyesült Államokon belül is sajátos ars poeticát képvisel. A készítőik olyan koncepció kialakítását határozták el, amely - a már nagyobb múlttal és szakmailag mély tartalommal rendelkező rangsorok eredményeit alapul véve - a leendő hallgató életkörülményeit, komfortérzetét és mindennapi életét képes megjeleníteni.

7. Táblázat Intézményi szolgáltatások mutatói a felsőoktatási rangsorokban

Mutató neve/tartalma	Mutatót alkalmazó vizsgált rangsor
Az intézményben hozzáférhető információs rendszerek, adatbázisok, folyóiratok	L'Étudiant
Egyetemközi sportprogramok száma	Ordo Ludus College Ranking
Éves tandíj összege	Ordo Ludus College Ranking; Financial Times
Felszereltségre fordított összeg	The Times Good University Guide
Hallgatók számára elérhető pénzügyi hozzájárulás átlaga	Ordo Ludus College Ranking
Intézményi sportprogramok száma	Ordo Ludus College Ranking
Könyvtári és informatikai szolgáltatásokra költött összeg	The Times Good University Guide
Külföldiek számára fizetendő tandíj összege	Ordo Ludus College Ranking
Sportbajnoki címek száma	Ordo Ludus College Ranking

Elégedettségi mutatók – hallgatói elégedettség és a végzetek elégedettsége

Az intézményi szolgáltatások „objektív” mutatói mellett, pontosabban azok viszonylagos kisebb szerepével szemben nagy hangsúllyal jelennek meg a felsőoktatási rangsorokban a hallgatók, valamint a végzetek jellemzően véleményfelmérésén alapuló elégedettségi rangsor-elemek. Az elégedettségi rangsorok legalaposabb kidolgozását külföldön a CHE Hochschulranking és a The Princeton Review's College Ranking, itthon a Felvi-rangsor módszertanában találhatjuk.

Az elégedettségi mutatók ereje abban rejlik, hogy mérési módszerük alapvetően eltér az eddig ismert mutatók körétől. Az „objektív”, statisztikai adatbázisok kétségkívül hasznos és pontos információkkal szolgálhatnak az egyes felsőoktatási intézmények jellegéről, működéséről, minőségi és mennyiségi

mutatóiról. A véleményrangsorok esetében azonban megjelenik a személyes elem is a rangsorokban – a hallgatók szubjektív megítélése, amely egyfajta „puha” mutatóként kiválóan képes árnyalni az intézmények teljesítményéről, működéséről kialakított képet.

A Felvi-rangsorok nagy tapasztalata, hogy a statisztikai mutatók alapján összeálló ranglisták és a véleményrangsorok célcsoportja nagymértékben különbözik egymástól. Nem biztos, hogy azon az egyetemen a legjobb hallgatónak lenni, ahol a legkiválóbb professzorok oktatnak, vagy ahol a legtöbb nyelvvizsgálóval felvett hallgatót találhatjuk. A felsőoktatási intézmények feladata – ez meglehetősen közhelyszerű, de mégis igaz megállapítás – sokrétű; a felsőoktatási szektor differenciált, az egyes intézmények eltérő célokkal, eltérő misszióval rendelkeznek. A (kérdőíves) felmérésen alapuló véleményrangsorok éppen ennek a sokszínűségnek a megragadására alkalmasak, meg tudják mutatni, hogy a leginkább érintettek, a hallgatók szerint miben jó, vagy éppen miben rossz egy-egy egyetem, főiskola. A végzetek felméréséből kinyerhető retrospektív értékelések az intézmény munkaerő-piaci kapcsolatait bemutató rangsorokat, illetve a tisztán adatalapú kimeneti rangsorokat árnyalhatják. A munkaerő-piaci kapcsolatok megléte csakugyan segíti a végzeteket az elhelyezkedésben? A magas elhelyezkedési, vagy épp ellenkezőleg, magas munkanélküliségi arányt mi okozza? A munkaerő-piaci kapcsolatok hiánya, a rossz régiós körülmények, esetleg az egyetem képzésének valamely hiányossága?

Természetesen, mint minden szociológiai jellegű felmérésnél, így a hallgatói vélemények felmérésénél is szigorú módszertani szabályokat (megfelelő mintavétel, megfelelő kérdezési technika, elegendő elemszám, reprezentativitás) kell követni. A felméréseknek alkalmasint komoly anyagi vonzata is lehet – nem véletlen, hogy a kisebb, guide-jellegű, profitorientált média-rangsorok jellemzően nem élnek ezzel az eszközzel. A vélemény-felmérések által azonban egy rendkívül hatékony mérőszám-rendszerhez juthatunk, amely mind döntés-előkészítési, ágazati fejlesztési szempontból, mind az intézmények számára saját stratégiájuk megalkotásához, alakításához nélkülözhetetlen információkat szolgáltat.

8. Táblázat Hallgatói elégedettséget mérő mutatók a felsőoktatási rangsorokban

Mutató neve/tartalma	Mutatót alkalmazó vizsgált rangsor
A gyakorlati helyek felszereltsége	CHE Ranking
A helyi közösséggel való kapcsolat értékelése	The Princeton Review's College Ranking
A képzés gyakorlati vonatkozása	CHE Ranking; Felvi
A képzés gyakorlat-orientáltsága	CHE Ranking; Felvi
A könyvtár színvonala	CHE Ranking; Felvi

A visszajelzésekkel való elégedettség	The Guardian University Guide
Általános elégedettség	Európai Rangsor; The Princeton Review's College Ranking
Az egyetem oktatási/kutatási tevékenységével való elégedettség	Complete University Guide; Sunday Times University Guide; The Guardian University Guide; The Times Good University Guide; Felvi
Az intézmény városának értékelése	The Princeton Review's College Ranking
Az oktatás minőségével való elégedettség	The Guardian University Guide; The Princeton Review's College Ranking; Felvi
Campus külleme	The Princeton Review's College Ranking; Felvi
Campus szerkezete	The Princeton Review's College Ranking
Diszkrimináció az intézményben	The Princeton Review's College Ranking
E-learning lehetősége	CHE Ranking
Elégedettség a hallgatói szolgáltatásokkal	Európai Rangsor; Felvi
Elégedettség a kurzusokkal	Európai Rangsor
Elmélet-gyakorlat aránya	CHE Ranking; Felvi
Étkezési lehetőségek	The Princeton Review's College Ranking; Felvi
Gyakorlati képzés	CHE Ranking; Felvi
Gyakorlati termék	CHE Ranking
Hallgatói szolgáltatások értékelése	The Princeton Review's College Ranking
Hallgatók értékelése a tanárok elérhetőségéről	The Princeton Review's College Ranking
Hallgatók értékelése a tanárok segítőkészségéről	The Princeton Review's College Ranking; Felvi
Hallgatók közti kapcsolatok	CHE Ranking; The Princeton Review's College Ranking
Hallgatók politikai aktivitásának értékelése	The Princeton Review's College Ranking
Hallgatók számára nyújtott tanácsadási tevékenység	CHE Ranking
Hallgatók véleménye a külföldi tanulmányok támogatásáról	CHE Ranking
Hallgatók véleménye a tanárokról	The Princeton Review's College Ranking
Hallgatók véleménye az	THE-QS World University Ranking

oktatásról	
Intézmény belső folyamatainak értékelése	The Princeton Review's College Ranking
Iskolán kívüli tanulási idő	The Princeton Review's College Ranking
Kapcsolat az oktatókkal	CHE Ranking; Felvi
Kollégium értékelése	The Princeton Review's College Ranking; Felvi
Könyvtár értékelése	The Princeton Review's College Ranking; Felvi
Kutatási kompetenciák átadása	CHE Ranking
Kutatás-orientáltság	CHE Ranking
Külföldi hallgatók véleménye tanulmányaik segítségéről	CHE Ranking
Külföldi tanulmányok népszerűsége az intézményben	The Princeton Review's College Ranking
Laborok felszereltsége	CHE Ranking
Nyelvi laborok	CHE Ranking
Oktatói értékelésbe történő bevonódás mértéke	CHE Ranking
Oktatók segítőkészsége	CHE Ranking; Felvi
Összesített oktatási minőség	CHE Ranking
Sportlétesítmények	CHE Ranking
Sportolási lehetőségek	CHE Ranking; Felvi
Szakmai kapcsolatok	CHE Ranking
Szakmai kirándulások, programok	CHE Ranking; Felvi
Számítógépes ellátottság	CHE Ranking; Felvi
Szórakozási lehetőségek	The Princeton Review's College Ranking
Tanulmányi kínálat minősége	CHE Ranking
Tanulmányi kínálat szélessége	CHE Ranking
Tanulmányok szervezettsége	CHE Ranking
Televízióval felszerelt termek	CHE Ranking
Termek állapota	CHE Ranking

9. Táblázat Retrospektív elégedettségi mutatók a felsőoktatási rangsorokban; a végzetek elégedettsége

Mutató neve/tartalma	Mutatót alkalmazó vizsgált rangsor
A képzés gyakorlati értéke	CHE Ranking
A képzés integritása	CHE Ranking
A tanároktól kapott támogatás	CHE Ranking
A tanultak gyakorlati alkalmazásának lehetősége	CHE Ranking
Csapatmunkára való készség fejlesztése	CHE Ranking
Felkészítés a szakmai pályafutásra	CHE Ranking
Önálló munkavégzésre való képesség fejlesztése	CHE Ranking
Problémamegoldó készség fejlesztése	CHE Ranking
Szakmai alapismeretek átadása	CHE Ranking
Végzetek elégedettsége a karrier irodával és az alumnival	Le Point - üzleti iskolák rangsora
Végzetek tanulmány-értékelése	CHE Ranking

Kimeneti mutatók

A rangsorkészítés berlini alapelvei is kiemelik az intézményi teljesítmény mérésével kapcsolatosan az úgynevezett kimeneti rangsorok, rangsor-elemek fontosságát. A felsőoktatási intézmények működését az egyes régiók, országok, vagy nagyobb egységek társadalmi-gazdasági működésébe ágyazottan vizsgálva megkerülhetetlen kérdés, mi történik az intézményből kikerült diplomással, hogyan illeszkedik be a munkaerőpiac, gazdaság (és a társadalom) világába, hogyan tudja hasznosítani megszerzett tudását, kompetenciáit. A kérdés a másik oldalról vizsgálva azt is megmutatja, mennyire képes a felsőoktatási intézmény hatékony eszköze lenni a tudásteremtésnek, mennyire képes hozzájárulni a gazdasági és társadalmi viszonyok alakulásához, végső soron a gazdasági és társadalmi fejlődéshez. Bár egyes hazai vélemények inkább a bemeneti rangsorokra helyeznék a hangsúlyt, abból kiindulva, hogy a kimeneti mérés az Egyesült Államokban a munkaerőpiac differenciáltsága „elasztikussá válása” miatt relatíve visszaszorulóban van,¹⁷ a kimenet mérését véleményünk szerint semmiképpen sem szabad szem elől téveszteni. Ezt a megállapítást erősíti a már bemutatott Európai Rangsor-kezdemenyezés is, amely hangsúlyos elemként tekint a végzetek munkaerő-piaci pozícióinak mérésén alapuló rangsorokra.

Kétségtelen, hogy a kimenet mérése lényegesen nagyobb módszertani probléma elé állítja a kutatókat, rangsorkészítőket, mint a bemenetét, az elégedettségé vagy az oktatói minőségé. Ezzel együtt a nemzetközi gyakorlatok azt mutatják, hogy megfelelően megalapozott módszerrel, megbízható adatokkal, megfelelő

¹⁷ Fábri György: Ideje újragondolni a felsőoktatási rangsorokat! Felsőoktatási Műhely, 2009/4. 16.

körben értelmezett (az összes rangsor-dimenzió közül talán itt a legfontosabb a megfelelő vonatkoztatási kör megalkotása, a különböző profilú, eltérő képzést nyújtó intézmények egymáshoz viszonyításának, együttes rangsorolásának elkerülése) rangsorok hatékony eszközei lehetnek a felsőoktatási teljesítmény szakszerű mérésének.

10. Táblázat Kimeneti mutatók a felsőoktatási rangsorokban

A végzetek által alapított vállalatok (cégek) száma	L'Étudiant
Diplomát szerzők aránya	THE-QS World University Ranking; U. S. News & World Report; Complete University Guide; Európai Rangsor; Ordo Ludus College Ranking; The Times Good University Guide
Foglalkoztatott (aktív) végzetek aránya	Le Point - üzleti iskolák rangsora; L'Étudiant
Határozott munkaidejű szerződéssel dolgozó végzetek aránya	Le Point - üzleti iskolák rangsora
Jó teljesítménnyel végzők	Complete University Guide
Jó teljesítménnyel végzők	Sunday Times University Guide
Jó teljesítménnyel végzők	The Times Good University Guide
Külföldön munkát vállaló végzetek aránya	L'Étudiant
Lemorzsolódási arány	Ordo Ludus College Ranking
Munkanélküliségi ráta a végzetek körében	Sunday Times University Guide
Végzetek elhelyezkedési lehetőségei	Complete University Guide; Financial Times; The Guardian University Guide; The Times Good University Guide
Végzetek fizetése	Le Point - üzleti iskolák rangsora; L'Étudiant; Le Nouvel Observateur; Financial Times
Végzetek munkanélküliségi rátája	Európai Rangsor
Vezetői pozícióban lévő végzetek aránya	Le Point - üzleti iskolák rangsora

A felsőoktatási rangsorok kommunikációja; a felsőoktatási rangsorok, mint média-termékek

Mint a bevezetőben is írtuk, bár az Amerikai Egyesült Államokban már több mint száz éve készítenek különböző célú és formában megjelenő egyetemi rangsorokat, a széles közönséget 1983-ban érte el a rangsorolási hullám, amikor a *U.S. News and World Report* publikálni kezdte az alapképzést (undergraduate) nyújtó intézmények listáját. Alig egy évtized alatt a rangsorok az Egyesült Államokban máris több milliós példányszámú médiaüzletté váltak.¹⁸ Az egyes műhelyek, intézetek és szerkesztőségek nem azonos céllal és megfontolásból indítják útjára rangsoraikat. Élesen elkülöníthető kategóriát képeznek az olyan rangsorok, melyek leginkább a piaci elv alapján működnek, és azok melyek inkább egyfajta döntés-előkészítő vagy éppen tudományos céllal kerülnek megalkotásra. Előbbiek rendszerint leginkább valamely magazin tematikus egységét képezik – ezek esetében egyértelmű szempont az olvasottság mérőszáma, tehát a tartalom sok ponton idomul a piaci eredményesség kívánalmaihoz. A populáris, beszédes és a fiatal, felsőoktatásba lépni kívánó generáció számára is értelmezhető mutatószámok ezért mind több rangsor esetében megfigyelhetők. A népszerűsítő karakter ugyanakkor nem feltétlenül jelent lektűr kategóriát – különösen nem például a *U.S. News & World Report* esetében. Számos magazin rangsorkészítő csoportja, műhelye az évek során olyan szakértő gárdával egészült, ami tudományos elvárásoknak is megfelelővé tette a munkát. Azon rangsorok, melyek nem a szélesebb közönséghez – s így elsősorban nem a szülőkhöz és leendő hallgatókhoz – szólnak, sokkal inkább kifejezetten szociológia-kutatási karakterrel bírnak.

Az európai országok rangsorai között a legnagyobb tekintélyű brit listát ugyancsak egy újság, a *The Times* készíti, azonban nem saját adatgyűjtés alapján, hanem együttműködve a HESA (Higher Education Statistics Agency) és más központi felsőoktatási szervezet (Research Attachment Exercise, Quality Assurance Agency) információszolgáltatásával. A *The Times Good University Guide* c. kiadványa nyomtatott és online formában is elérhető, különösen a továbbtanuló diákok szüleit tekinti elsődleges célcsoportnak. Az online felület fő célja a tájékoztatás, orientálás. A rangsorokhoz kapcsolódóan számos cikk jelent meg, amelyek egy része ingyenesen is elérhető a honlapon. A *Guardian* ugyancsak megjelentet felsőoktatási rangsort (*The Guardian University Guide*), amelynek elsődleges célja a továbbtanulók tájékoztatása, orientálása. A listák mellett számos magyarázó (pl. a rangsorok módszertanáról), illetve tájékoztató jellegű cikk is található. A németországi CHE kutatóintézet 1999 és 2005 között a *Die Stern* magazinnal, 2005 óta a *Die Zeit* című lappal közösen jelenteti meg rangsorait.

¹⁸ Patricia M. McDonough – Anthony Lising Antonio – Marybeth Walpole – Leonor Xochitl Perez: *College Rankings: Democratized College Knowledge for Whom? Research in Higher Education* 1998/39. 513–537.

Az első magyarországi rangsor-cikkek napilapokban és internetes publikációkban jelentek meg, de az Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda „Mit kínál a magyar felsőoktatás?” című 2001-es és 2002-es kiadványai¹⁹ is tartalmaztak már különféle, az egyetemeket egy-egy szempont (elhelyezkedési mutatók, nettó keresetek) alapján rangsoroló elemeket. A rangsorok első célja a tájékoztatás volt: az átalakuló, mind bonyolultabbá, nehezebben áttekinthetővé váló felsőoktatási szektorról kívántak – néhány kiemelt szempont alapján – a tájékozódást segítő képet adni. A 2005-ben megjelent Felvi-rangsor 2006 – Egyetemek, főiskolák mérlegen²⁰ a korábbi logikát folytatta, viszont kiegészítette a rangsorolást az úgynevezett „akadémiai” rangsorokkal. Ezt a módszertant nagyjából megőrizve, néhány helyen átalakítva 2006-tól a HVG Diploma-különszámaként jelentek meg a Felvi-rangsorok. Az első felsőoktatási rangsor újabb rangsorokat vonzott: a 2005-ös év a hazai felsőoktatási rangsorok expanziójának éve lett, a Felvi-rangsorok mellett más módszertanon, más elveken alapuló rangsor-kiadványok is megjelentek. A Heti Válasz című politikai folyóirat, valamint a Népszabadság is megkezdte rangsor-mellékleteinek kiadását, a felsőoktatási rangsorok pedig ezzel hazánkban is megindultak a média-termékké válás útján.²¹

A médializálódás, a rangsorok média-termékké válása önmagában nem jó és nem rossz; a felsőoktatási rangsorok egyik fő célja természetesen az információszolgáltatás, a felsőoktatási intézmények teljesítményének bemutatása, ugyanakkor a teljesítmény mérhetővé tétele és mérése számos más előnnyel is jár a szektor számára.

A rangsorok hírértéke révén a felsőoktatással foglalkozó média elősegítette ismertségük növekedését; a felsőoktatási intézmények többsége felismerte a rangsorokban rejlő lehetőséget, többen a rangsorokkal kapcsolatos célzott intézmény-fejlesztési stratégiák kialakításán is dolgoznak. A rangsorok a felsőoktatásról szóló közbeszéd részei lettek, az ágazati – döntéshozók, szakpolitikusok, illetve a munkaerő-piaci szereplők részéről is egyre fokozódó érdeklődés mutatkozik irántuk. A nemzetközi fejlesztési folyamatok (Európai Rangsor) révén lehetőség nyílhat arra, hogy a nemzetközi rangsorolással kapcsolatos jelenlegi problémák megoldódjanak, nemzetközi szinten is kialakuljon egy szakmailag megalapozott és termékeny rangsor-kommunikáció.

¹⁹ Fábri György (szerk.): Mit kínál a magyar felsőoktatás? Budapest, 2001., Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda; Fábri György – Roberts Éva (szerk.): Mit kínál a magyar felsőoktatás? Budapest, 2002., Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda

²⁰ Fábri György – Torda Júlia (szerk.): Felvi-rangsor 2006. Egyetemek, főiskolák mérlegen. Budapest, 2005., Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht / Országos Felsőoktatási Információs Központ.

²¹ A felsőoktatási rangsorok hazai média-reprezentációjáról bővebben Horváth Dániel – Kiss László i. m.